

Dušan Kermavner

Oktohrska revolucija in Slovenci

Pri obravnavanju odnosa Slovencev do oktobrske revolucije smo se doslej pretežno ali pa sploh omejevali na njen vpliv na delavsko gibanje v času revolucionarnega vala v letih po prvi svetovni vojni. V takšni omejitvi sem pred desetimi leti na zborovanju slovenskih zgodovinarjev na Ravnah razpravljal o Odmevu oktobrske revolucije pri Slovencih v letih 1917—1921 in sem nanjo v uvodu opozoril z besedami, da »se osredotočujem na le eno, toda važno sestavino tedanjega družbenopolitičnega dogajanja, ki ji naša meščanska zgodovinska publicistika ni posvečala ustrezne pozornosti, to je na slovensko delavsko gibanje«.¹

Ko zdaj tu zametujem omejitev izpred desetih let, ne delam tega iz razloga, ker bi bil zavrgel spoznanje o njeni relativni upravičenosti, ampak zaradi tega, ker hočem zajeti odnos Slovencev do oktobrske revolucije v najširšem okviru.

Že vrsto let obsojam — z dveh nasprotnih koncev gojeno — strogo ločenost narodne zgodovine po eni in zgodovine delavskega gibanja po drugi strani kot dveh docela tujih si vzporednih tokov preteklega dogajanja in skušam uveljaviti nov pogled na zgodovino delavskega gibanja kot na integralno sestavino narodne zgodovine — ne šele za čas NOB in socialistične graditve, ampak tudi že za meščansko obdobje.

Po tem načelu, ki ga priporočam drugim, naj tu še sam poskusim osvetliti odnos Slovencev do oktobrske revolucije v okviru slovensko-ruskih odnosov in zasidrati slovensko recepcijo boljševizma v specifično slovenskih razmerah.

1. O slovensko-ruskih stikih do oktobrske revolucije in ob njej

Brž ko zastavimo zadevo tako — po novem — nam ne more več biti izhodišče revolucionarna teorija socializma in kar je z njo v zvezi, marveč moramo izhajati iz tradicionalnega bližnjega odnosa Slovencev do slovanske Rusije, to je do velike, narodno svobodne države velikega slovanskega naroda. Z njo smo bili Slovenci kot Slovani v značilnem čustvenopolitičnem ali moralnopolitičnem odnosu, ki bi ga na kratko označil takole:² Naša narodna prebuja se je razvijala v slovanskem

¹ Naša obzorja 1957, stran 593.

² a Uvodni del do vključno tega stavka se je v okrajšanem besedilu referata, kakor sem ga bral na posvetovanju, glasil takole:

Kadarkoli smo doslej razpravljali o odnosu Slovencev do oktobrske revolucije, smo se kar izključno omejevali na njeno vplivanje na delavsko gibanje v času revolucionarnega vala v letih po prvi svetovni vojni. Pri tem se nismo zavedali, da tako silno zožujemo kompleks odnosov med oktobrsko revolucijo in Slovenci na eno samo — resda važno, toda nikakor ne vseobsežno — prvino. Vendar drugače ni bilo mogoče, dakler smo po inerciji

okviru in naš narodni ponos, ki nas je odvrčal od utapljanja v obeh velikih in kulturno močnih sosednih narodih na severu in na zahodu, je v znatni meri rasel iz naše pripadnosti k slovanstvu, iz našega čustva sorodnosti z ruskim narodom-velikanom, obdarjenim s tolikšno državo in s tolikšno literaturo, z bratskim narodom, ki nam utegne postati tudi neposredno učinkovit zaščitnik, ko bi nam šlo še bolj za biti ali ne biti. Zlasti to zanašanje na rusko pomoč »v zadnji inštanci« nas je približevalo tako oddaljeni, vendar mogočni Rusiji. Simpatije do Rusov, s katerimi smo se imeli Slovenci le redko priliko srečati, je naše narodnjaštvo — v najširšem pomenu te besede — na široko posejalo v ljudstvo. Ves naš narodnjaški tisk je prinašal, kar je le bilo mogoče najti pohvalnega o Rusiji in Rusih v listih in knjigah. Pravi ali skrajni rusofili celo niso hoteli nič slabega verjeti o zloglasni caristični, absolutistični vladavini — te je predstavljala zlasti tržaška Edinost — medtem ko so bili zmerni rusofili kritični do carizma tako med delom liberalcev kakor splošno pri bolj skeptičnih klerikalcih, ki so se deloma vneli posebej za Ukrajince;² izrecno pa so bili nasprotni stari Rusiji kot trdnjavi evropske reakcije socialni demokrati z nekaterimi radikalnimi demokrati — ti so simpatizirali z ruskimi revolucionarji in pričakovali njihovo zmago.

Toda pri vsem tem različnem odnosu do državnega sistema stare Rusije bi se Slovenci vseprek radi srečali z daljnimi brati le kot s prijatelji. Tega pa jim ni privoščila država, v kateri so živeli, to je Avstro-Ogrska.

Nikakor jim ni moglo biti in jim tudi ni bilo prav, ko so leta 1914 morali riniti na bojišče proti Rusom kot njihovi »sovražniki«, uvrščeni v tujo vojsko, da bi na tuje povelje z orožjem odbijali ruske vdore h Karpatom in prek njih v Avstro-Ogrsko. Takrat so slovenski vojaki v sila veliki meri ravnali skladno s svojimi čustvenimi simpatijami do daljnih bratov. Iz njihovih številnih pripovedi, kako so se »v Karpatih« — v skupinah in posamič — rajši vdajali v rusko ujetništvo, kakor da bi v obrambi ali v napadu prodajali svojo kožo, lahko razberemo, kako malo so ne glede na strankarsko pripadnost imeli vojno zoper slovansko Rusijo za svojo vojno (za razliko od vojne na soški in kraški fronti od spomladi 1915 dalje, kjer so bili umljivo prebegi Slovencev v italijansko ujetništvo sila redki). Ne samo v liberalnih sokolskih društvih posebej za slovanstvo navdušeni, ampak tudi fantje in možje iz kmečkega ljudstva, do katerih je dotekalo slovansko čustvovanje v tanjših tokovih, in carizmu poudarjeno sovražni socialni demokrati³ so izkoriščali in ustvarjali prilike za prebege na rusko stran fronte in za vdajo.

vztrajali pri strogo ločenem obravnavanju narodne zgodovine na eni in zgodovine delavskega gibanja na drugi strani kot dveh docela tujih si vzporednih tokov preteklega dogajanja. Sodim, da je vztrajanje pri tem zmotnem vidiku največja ovira na poti k pravemu razmahu našega političnega zgodovinopisja, in bi predvsem rad okreplil svoj odpor proti še jako močni inerciji, ko zastavljam vprašanje odnosa Slovencev do oktobrske revolucije po novem, ko skušam tudi slovensko recepcijo boljše vizma zasidrati v specifično slovenskih razmerah.

Odnosa Slovencev do oktobrske revolucije ne gre obravnavati odtrganega od slovensko-ruskih stikov v preteklosti, čeprav se ti stiki skorajda niso nanašali na rusko revolucionarno dogajanje, marveč poglavitno na dejstvo, da tako velik narodno svoboden slovanski narod, kakor je ruski, je. Z njim smo bili Slovenci v posebnem čustvenopolitičnem ali moralnopolitičnem odnosu, ki ga naše politično zgodovinopisje nikdar ni podcenjevalo.

² V tem odstavku dajem seveda samo prerez in raznih etap ne ločujem.

³ Pred očmi mi je zlasti takšna pripoved Solkanca Jožeta Srebrniča, poznejšega komunističnega poslanca v rimskem parlamentu in dolgoletnega konfiniranca (jeseni 1940 so ga jugoslovanske oblasti vrnile v Italijo, od koder je pribežal; po rešitvi iz konfinacije ob italijanski kapitulaciji se je pridružil NOB).

Strmoglavljenje carizma v februarški revoluciji jim je Rusijo še bolj približalo, v stališčih pa so se začeli razhajati že ob nadaljnjem ruskem revolucionarnem dogajanju v letu 1917 pred oktobrom.

Ko so se poleg menjševiško-eserskega desnocijalističnega tabora, ki je vztrajal pri zaveznitvi s kadetskim meščanstvom v želji, da bi zagotovil zmago v vojni, začeli vse bolj uveljavljati boljševiki v svoji revolucionarni zvezi z vojaškimi, delavskimi in kmečkimi množicami s ciljem, da bi končali vojno, dali kmetom zemljo, delavcem kontrolo nad proizvodnjo in neruskim narodom avtonomijo, so se morale simpatije celo med slovenskimi socialisti — doma in v Rusiji — ločiti. Tisti, ki so bili bolj socialisti kot narodnjaki, so težili predvsem za protimeščanskim in protiimperalističnim izhodom iz vojne ali — prav tako kakor boljševiki — za mirom in za globljo družbeno preobrazbo, ker so le od tako preobražene Rusije mogli pričakovati novih pobud za akcijo v negibnost pogreznjenih socialistov v srednji in zahodni Evropi. Drugi pa so se vnaprej zadovoljevali z narodnjaškomeščanskim plodom vojne in so želeli predvsem zmago antante, ker so v zvezi z njo pričakovali razpad Avstro-Ogrske v narodnostne države. Na tej strani najdemo predvsem iz vrst inteligence prihajajoče vnete antantofile, med katerimi so nekateri potem našli pot v protirevolucijo.⁴ Na drugi strani pa množic v pretežni večini iz kmečkega ljudstva izhajajočih Slovencev v Rusiji ni oviralo nobeno antantofilstvo, da ne bi sprejemale oktobrske revolucije enako kakor rusko ljudstvo, med katerim

⁴ Naj naveden takšen primer solkanskega abiturienta Rudolfa Trusnoviča, ki je kot disident iz dobrovoljskega korpusa prestopil spomladi 1917 v rusko armado, se znašel poleti 1917 v najbližnji okolici generala Kornilova in je skušal ob njegovi aretaciji zaradi pripravljenega protirevolucionarnega puča organizirati neke vojaške ovacije zanj (Edinost št. 216 z dne 10. avgusta 1919 v Ferdinandu L. Tume, takrat emigranta iz Petrograda, prikazu ruskega revolucionarnega dogajanja). Trusnovič je kot gimnazijec pred vojno sprejel pod vplivom dr. Henrika Tume socialistične nazore in ta njegov učitelj je od njega »veliko pričakoval!« ter je bil »seveda silno iznenaden«, ko je od Trusnovičeve sestre zvedel, da je brat postal »častnik bele armije« v Rusiji (H. Tuma, Iz mojega življenja, str. 304—305). Teга Tumovega spominjanja nisem mogel kontrolirati in več o Trusnovičevi usodi nisem zvedel. — Morda kaže omeniti tudi še primer Korošca iz Gornjega Roža dr. Jakoba Stefančiča, ki si je tudi pred vojno nekaj dopisoval z dr. Henrikom Tumo o nacionalizmu in socializmu. Udeležil se je »kot četni komandant« bojev v Dobrudži in je bil baje edini v tistih bojih z redom Karadjordjeve zvezde odlikovani Slovenec. Takoj po februarški revoluciji je bil dodeljen srbskemu poslanstvu v Petrogradu »kot samostojen slovenski politični delavec« in si je skupaj s srbohrvaškimi sodelavci prizadeval vplivati na silno slabo informirano rusko javnost v smislu jugoslovanskega zedinjenja. Po preselitvi sovjetske vlade v Moskvo se je preselil s srbskim poslanstvom tja in je bil avgusta 1918 med 35 aretiranci, ki so jih prijeli v prostorih »srbske vojne misije«, po enajstdnevnom zaporu izpuščen na prostost po izjavi, da se niso hoteli »vmešavati v ruske notranje razmere«, in je po nadaljnjih dveh mesecih dobil potrebne potne listine, da je lahko odpotoval v Ukrajino, se med raznimi bojnimi črtami prebil do Odese in nato prek Carigrada čez Krf v Beograd in v Slovenijo (prim. Jugoslavija št. 73 z dne 22. marca in št. 91 z dne 12. aprila 1919). Ljubljanskemu narodnjaškemu dnevniku Jugoslaviji (št. 85—91 med 5. in 12. aprilom 1919) je dal na voljo daljše razpravljanje o boljševizmu v antantofilskem protiboljševiškem duhu, vendar brez kakšnih simpatij za prej vladajoče veleposestniško-kapitalistične, birokratsko-militaristične razrede. Čeprav so se intelektualski povratniki iz Rusije umljivo po vrnitvi vključevali v svoje meščanske poklice in kroge, je komaj kdo med njimi pomagal utrjevati tisto brezmejno sovraštvo do Sovjetske Rusije v meščanskih, zlasti liberalnih časnikih.

so bili raztreseni, saj je ustrezala enako njihovim kakor ruskim mirovnim težnjam, vrh tega pa jih je spreminjala iz vojnih ujetnikov v enakopravne goste in jim je odpirala možnost vrnitve domov.⁵

Številni slovenski vojni ujetniki, ki jih je v evropski Rusiji osvobodila oktobrska revolucija, so se po sklenitvi miru v Brest Litovsku vrnili iz države, ki je končala vojno, v domačo državo, ki jih je znova pognala »v klavnico«, kakor se je tedaj reklo. Iz uporov v Judenburgu in drugje lahko razberemo, kako so se — »okuženi« od gesel oktobrske revolucije — usmerjali predvsem protivojno in protiavtstrijsko.

Začetna protiboljševiška gonja v letih 1917—1918 v našem meščanskem tisku je izhajala predvsem iz antantofilstva in bi lahko bilo zelo sporno, ali se je poleg tega takrat tudi že uveljavljala zaskrbljenost meščanstva, da bi utegnil boljševiški zgled zvlabljeni ljudstvo izpod njegovega vodstva, ali bojazen, da bi množice začele težiti po ljudskim koristim ustreznimi družbeni preureditvi. Videti je, kakor da bi bilo naše meščanstvo pred prevratom računalo, da se bo vse ljudsko vrenje v vojaških množicah izživelo proti tuji državi in da bo oblast domačega meščanstva v narodni državi imela opraviti spet s pokornim »dobrim« ljudstvom. Meščanstvo se je v zadnjem letu vojne čutilo še trdno v sedlu spričo tako odločilne pomoči, ki mu jo je dajala socialna demokracija, ko se je podrejala njegovemu političnemu vodstvu pri nerevolucionarnem prehodu od Avstro-Ogrske k Jugoslaviji in italijanski zasedbi Slovenskega primorja. Značilna za takratno vsemoč meščanstva je znana osamljenost dr. Henrika Tume, ki je jeseni 1918 v Trstu skoraj sam med socialisti nasprotoval sodelovanju z italijanskim in slovenskim meščanstvom nasploh in posebej še pri skupni deputaciji, ki je odplula na torpedovki slovenskega narodnega sveta v Benetke s prošnjo za naglo antantno oziroma italijansko pomoč in zasedbo. Kako je moralo biti šele drugje, če je celo v Trstu naletela na gluha ušesa misel, naj bi tržaški socialisti — ne meneč se za meščanstvo in vojni izid — prevzeli v mestu oblast in tako dali zgled za posnemanje oktobrske revolucije v Srednji Evropi!

Polna optimizma je bila v začetku 1919 objavljena beseda bistrega meščanskega misleca o zgolj trenutnem pomenu vplivov oktobrske revolucije na tiste, ki so jo imeli priliko videti od blizu. »Neizbrisen vtis pa so prinesli domov,« je zapisal takrat Anton Melik,⁶ »tisti naši ljudje, ki so v Rusiji kot ujetniki bili pričevalike ruske revolucije. Tam so videli enega največjih političnih ter socialno gospodarskih prevratov, kar jih pozna zgodovina. Nanje, ki so bili doma iz... kapitalistične države, ki jih je tudi pognala proti njihovi volji na krvavo bojišče, so napravili ti veliki dogodki silen vtis. Vzbudili so v njih celo vrsto političnih ter socialno-gospodarskih nagnjenj, katere zaznamujemo danes navadno s terminom »boljševiški« instinkti. V njih so deloma osnovni pojmi moderne socialnopolitične vzgoje, večinoma pa prvine prekipelega odpora proti nasilju, ki je šlo preko naših ljudi tekom vojne. So pa verna sled ravnokar završene dobe in koreninijo bolj

⁵ Spominjam se pripovedi enega od ustanoviteljev Društva študentov komunistov na ljubljanski univerzi leta 1920 in poznejšega mariborskega pedagoga Franja Zgeča, ki je bil prišel s kmetov — iz Dornave pri Ptujju — v mariborsko gimnazijo in potem s provincialno-katoliškim obzorjem v vojnoujetniško taborišče v osrednji Rusiji, kako ga je tam pritegnil boljševizem že v času, ko se je oktobrska revolucija šele pripravljala; v njem je brž uzrl edini ljudski izhod iz vojne — v Rusiji in doma.

⁶ Anton Loboda (Melikov psevdonim), O našem notranjepolitičnem stanju. Ljubljanski Zvon, januaraska številka 1919, str. 29—30.

v prvotvornih instinktih, kakor v organično razvitih samostojnih spoznanjih intelekta. Zato bodo toliko bolj bledele in ginile, kolikor bolj se bo oddaljevalo pretrpljeno gorje, dasiravno seveda ne podcenjujemo njih trenutnega pomena.«

Brž po tako imenovanem »prevratu«, to je po razpadu Avstro-Ogrske, je meščanstvo začelo čutiti, kako tuje je ljudskim množicam povratnikov iz vojne in delavstvu, in se bati naraščajočih valov ljudske razgibanosti, izhajajočih od velike revolucije na vzhodu. Po nekaj kratkih mesecih je videlo, kako je začela v množicah nakopičena revolucionarna energija tudi pri nas potiskati krotko socialno demokracijo v levo, proč od njene zveze z meščanstvom k socialističnim ciljem, kakršne je razglasila oktobrska revolucija, in k zvezi z levimi socialisti drugih narodov Jugoslavije oziroma v Slovenskem primorju z italijanskimi levimi socialisti.

Ko so se tako ljudske množice nagibale k revolucionarni perspektivi in je — z drugimi besedami — iz oktobrske revolucije, ki je bila sprva videti zgolj ruska zadeva, zrasla ljudska potreba o njenem razširjenju tudi k nam, pa so se v prav tistem času — spomladi 1919 — mnogi nagnili tudi še k »narodnostnemu boljševizmu« iz razočaranja v antanto zaradi neizpolnjenih upov v narodnostnem pogledu.

2. O slovenskem »narodnostnem boljševizmu«

Ta pojav slovenskega nagibanja k boljševiški mednarodni revolucionarni perspektivi iz narodnostnih razlogov nikakor ni bil le obrobnege pomena, čeprav je bil deloma »modne« narave in kot takšen le prehodn.

Rodila ga je okolnost, da je slovenski narod spadal tudi med poražence v prvi svetovni vojni. Brž se je začelo kazati, da se ne bo posebno dobro rešil kot »del jugoslovanskega naroda« v skupno državo z zmagovalko Srbijo. Z zahoda so bili dotlej Slovenci pričakovali pravične izvedbe samoodločbe narodov, kakor jo je svetu obljubljal Wilson, spomladi 1919 pa so spoznali, da so se le slepili, da se je med drugimi zavezniki in Wilsonom začelo le trenje, ali bo Italiji prisojena dobra ali pičla tretjina slovenskega naroda in ozemlja; k temu silnemu udarcu za slehernega Slovenca tostran in onstran začasne demarkacijske meje blizu težko določljive razvodnice med Jadranskim in Črnim morjem, se je kmalu pridružila še negotova usoda Slovenske Koroške, ki je bila Slovencem vseprek močno prirasla k srcu.

Ob spoznanju, da se bo v Jugoslavijo torej rešil le tako obsekan trup Slovenije, je prišlo do pravcatega izbruha »narodnostnega boljševizma« najbolj pri tistih, ki so dotlej slepo zaupali v Wilsonovo pomoč, in teh je bila ogromna večina. O pripravljenosti, da bi se s takšno razkosanostjo Slovenije pomirili, ni bilo govora, toda kje je pomoč? Poprava krivice z zmago jugoslovanskega orožja v vojni je bila v neki nedogledni prihodnosti in v hudem nasprotju s pacifističnim povojnim razpoloženjem. Bližnjo pomoč je bilo mogoče pričakovati samo od tako imenovane »svetovne revolucije«, to je od razširjenja boljševiške revolucije v srednjo Evropo in dalje na zahod — ta revolucija bi mimogrede popravila Slovencem z razkosanjem njihove domovine prizadejano krivico! Umljivo se nam zdi, ko beremo, da sta pri spontanih množičnih protestnih demonstracijah v Ljubljani dne 16. marca 1919 nastopila kot edina govornika dva nepolitika »pesnik Fr. Albreht in pisatelj Kozak« in da sta oba »poudarjala, da od zahoda ne smemo pričakovati

pravičnega miru, nego od vzhoda«. Socialistični Naprej, ki je edini o njunem nastopu poročal, jima je pritegnil.⁷ Lahko si mislimo, kakšen bi bil glas Ivana Cankarja, vendar ga, žal, ni bilo. Takrat se je baje tudi Oton Župančič nekaj učlanjeval v socialistično stranko. Odlično nam približa takratno razpoloženje narodnostnoboljševiški izliv Vladimira Levstika iz junija 1919. Temu se je bil v Slovenskem narodu zahvalil neki ruski belogvardejec za prevod Dostojevskega Besov kot knjige, ki je »po njegovi černosótenjski pameti in belogardistovskem literarnem okusu ‚propagandno sredstvo‘ zoper boljševizem«. Levstik se je v svojem ugovoru, objavljenem v Napreju,⁸ sklical na svojo nekaj tednov prej objavljeno razlago tega »Revolucijskega eposa Dostojevskega,«⁹ ocenil »reakcionarno tendenco ‚Besov‘« kot »zelo pogojno in naperjeno proti konfuznemu demagoštvu, ne proti revoluciji nasploh«, in opozoril, da »v vsej knjigi ni niti enega stavka, s katerim bi se bil izrekel avtor za tačasni družbeni red«. Levstiku se je upiralo, da se mu je zahvalil za prevod Besov belogvardejec, to je »človek, za katerega Rusija nima mesta sredi najusodnejše borbe, ki jo bije za svobodo, pravico in odrešenje človeštva proti nasilju in laži vesoljnega sveta«. Zlasti med Slovenci nimajo takšni ljudje kaj iskati: »Simpatij zoper zmagonosno stvar ruskega proletariata naj iščejo takšni ‚pravi ruski ljudje‘ pri pariških konferenčnih apaših, ne pa v izdanem in posiljenem narodu, proletarcu med ljudstvi, ki leži v agoniji pod krvavo peto zavlačugane kapitalistične Evrope!« Pri Slovencih je prezira vreden, »kdor se nastavlja tistim, ki so z vlado justificiranega mesarja Nikolaja II. vred sopodpisali v Londonu smrtno obsodbo slovenstva«. Levstik je končno svoj narodnostnoboljševiški konfiteor zgostil v stavku: »Boljševik ali ne — kot slovenski kulturni delavec, ki je dovolj trpel za slovensko svobodo, jo vidim stokrat rajši pod zaščito Leninovih rdečih gard, kakor da bi je iskal bok ob boku s podrepniki njenih morilcev!«

V svojem narodnostnoboljševiškem izbruhu, ki je izražal razpoloženje vse literarne srenje v takratni Ljubljani — pa tudi njenih »podružnic« v Trstu in drugje! — je izrazil Levstik le mimogrede neko zaskrbljenost v zvezi s tisto revolucijo, namreč: »Vem sicer, da je pri nas iz mnogih razlogov potrebno razmotrivati problem socialne revolucije z bistro previdnostjo in tenko vestjo«. Takrat ta stavek ni bil nejasen glede na okolnost, da je sleherni bralec mislil na nevarnost, da bi s tujim ali potujčenim meščanstvom in delavstvom naseljena mestna središča — Župančičevi »mejniki štirje«! — utegnili nagriziti slovensko ozemlje na severu in zahodu in hudo okrniti zamišljeno celotnost slovenskega ozemlja tudi v porevolucijskem svetu. Toda ta pridržek ni Levstika prav nič odvrčal od stališča, ki ga je bil tako odločno zavzel: »Vem pa tudi, da nam, poteptanim in zapuščenim ne preostaja drugega kakor radikalen preokret na levo in vobče zaupanje v zmago kumunistične internacionale, v iztrebljenje svetovnega kapitalizma po diktaturi svetovnega proletariata.«

Tudi v stolpce tržaške Edinosti, o kateri moramo reči, da se je držala daleč od vsakršnega narodnostnega boljševizma, se je vrinilo nekaj boljševikofilstva. Proti koncu leta 1919 je neki V. P. pod zaglavjem Od carja do Lenina¹⁰ skušal preu-

⁷ Naprej št. 63 z dne 17. marca 1919. — Fran Albreht je bil takrat urednik socialistične revije Svoboda, »pisatelj Kozak« pa je bil vsekakor razgibani Juš Kozak, ki se pa takrat še ni štel med socialiste, čeprav jim je bil idejno zelo blizu (prim. njegov — nepodpisan — uvodnik v prvi številki liberalnega srednješolskega lista Preporod leta 1919).

⁸ Naprej št. 141 z dne 24. junija 1919.

⁹ Slovenski narod št. 122 z dne 24. maja 1919.

¹⁰ Edinost št. 343 z dne 17. novembra 1919.

smeriti tradicionalno rusofilsko glasilo na nova pota. Najprej je zavrnil mnenje, češ »da sloni boljševiška oblast na tako majhnem številu voditeljev, kakor se po navadi govori in piše«. V starem stilu Edinosti ga je »pretresala tragika vele-dušnega ruskega naroda, ki preliwa kri za najvišje ideale človeštva«, in »z ginjenim srcem« se je spominjal »velikih predbojnikov« ruskega naroda Tolstoja, Gorkega, Dostojevskega in drugih, ki so mu veljali za »duševne povzročitelje ruske revolucije«. Rusija se mu je vse bolj pomikala v »središče vsega sveta«, kamor »so dandanašnji uprte oči vsega sveta« in »od nje pričakuje vsak rešitev iz tega obupnega stanja, ki ga je povzročila vojna«. Tako je nekoliko prikrito izrazil svoj slovenski narodnostni boljševizem. Menil je končno, da »nesrečnemu ruskemu narodu, ki nam s svojo srčno krvjo piše novo, boljšo zgodovino trpečega človeštva«, »želijo boljšo in lepšo bodočnost vsi dobromisleči brez razlike narodnosti in razreda«!

Nekaj mesecev pozneje, spomladi 1920, je skušal v dobro sklenjeni argumentaciji približati rusko revolucijo tržaškim narodnjakom neki njen boljši poznavalec »Tergestinus«, to je Tržačan, pod zaglavjem Kaj si je treba misliti o ruski revoluciji?¹¹ Spričo piščeve res odlične informiranosti o ruskem dogajanju moramo domnevati, da je bil Slovenec, ki se je v Rusiji docela približal boljševizmu in ki ga je želel po svoji vrnitvi v domovino približati še drugim rojakom. Ugotovil je tri različna stališča v zahodni Evropi do ruske revolucije: Enim je »ravna barbarstvu, kateremu veljaj samo preziranje s strani ‚demokratskih‘ držav in kateremu je treba ... napovedati neizprosno borbo na življenje in smrt«; drugi, to je socialni demokrati II. internacionale, jo sprejemajo »s tako številnimi pridržki, da se ne ve, kaj pravzaprav mislijo«, tretji pa »so postali pristni ‚boljševiki‘ ali »leninovci«, pri čemer pa so lahko »včasih ravno tako daleč od Lenina miselno, kot so daleč od Moskve zemljepisno«. Po tem uvodu je zastavil vprašanje, kaj naj mislijo o ruski revoluciji neruski Slovani »s splošno slovanskega, potem z jugoslovanskega in nazadnje s čisto slovenskega stališča«? Le slovenskih socialnih demokratov ni treba tako povprašati — pač zaradi tega, ker so se naravno odločili za rusko socialistično revolucijo. Pač pa »si mora vsak slovenski narodnjak izprašati vest v tem pogledu«, ali ni »šel na limanice zapadnjakom«, katerim je »boljševištvu« troje: strašilo, slepilo in »cel politični program, ki se mu drugače lahko reče: mržnja proti slovanstvu«! Odgovor pisca na zastavljeno vprašanje je bil enoumno proboljševiški brez pridržkov ne samo za vse slovenske, marveč za vse slovanske narodnjake: ti »niso imeli nikdar prej večje pravice biti zares ponosni na svoje slovansko pokolenje« kakor zdaj, »ko je eden slovanskih narodov položil temelj novi civilizaciji, ne samo za Evropo, temveč za ves svet«, ali z drugimi besedami, ko »smo postali Slovani zgodovinski narod v pravem pomenu te besede«. Zato mora slovenski (slovanski) narodnjak, »če že noče ali ne more dejanski nastopiti v prilog ruski revoluciji«, paziti, »da vsaj ne stori ničesar, kar bi ji moglo škodovati«. Zavedati se mora, da »Kolčaki, Judeniči, Denikini itd. niso samo izdajalci ruske revolucije, temveč in predvsem izdajalci ruskega naroda in vsega slovanskega plemena sploh«. Pisec pa se ni gibal samo v tem splošnem miselnem krogu, marveč je stopil tudi v ožja kroga družbenega in narodnega vprašanja.

¹¹ Edinost št. 69 in 70 z dne 20. in 21. marca 1919.

Dobro se je zavedal, da bi se mogla takšna — recimo — novoruska zanesenost, ki jim jo je priporočal namesto dotedanje starorusofilске, dobro zakoreniniti le pri takšnih narodnjakih, ki bi bili pripravljeni sprejeti tudi družbeni značaj nove Rusije, kakršna je vzrasla iz oktobrske revolucije kot vstaje izkoriščenih ljudskih množic. To njeno bistvo je predstavil s priporočilno formulo: »Proti pravici izkoriščanja je nastopila ruska revolucija z vso brezobzirnostjo, katere je zmožna dobra in poštena slovanska duša ruskega naroda.«

Hkrati je še opozoril tudi na pozitivni pomen ruske revolucije v narodnostnem pogledu, na okolnost, da ustava ruske sovjetske republike »izraža narodnostno načelo« in da je nova Rusija »svobodna zveza svobodnih narodov«. Potemtakem tudi s svojega narodnega stališča »nima slovenski narodnjak prav nobenega vzroka postati sovražnik Rusije zaradi onega dogajanja, za katero se rabi pri nasprotnikih slovanstva psovka ‚boljševištvu‘«. Presodil je kot »logično, da se vsak Slovan lahko ponaša z rusko revolucijo, ne da bi moral pri tem obvezno biti komunist«, in da bi »na drugi strani ravno tako ... vsi pristaši komunizma, ki so našega plemena, bili prav [lahko] slovenski komunisti, in to brez nobene nevarnosti za nauk sam«. S tem stavkom in s poudarjeno besedo »slovenski« si je pisec zagotovil ali vsaj olajšal objavo svojega tudi nekoliko prikrito narodnostnoboljševiškega rusofilskega sestavka v Edinosti. Ta je namreč v nekajkratnih gonjah odrekala slovenstvo komunističnim internacionalistom, ki niso bili voljni svojega slovenstva poudarjati po narodnjaškem zgledu. Toda bistri pisec se očitno tudi sam ni strinjal s tradicionalnim tržaškim internacionalizmom, ko je v nadaljevanju najprej zapisal: »S tem da namenoma zanemarjajo čisto narodno vprašanje, zdi se mi, da hočejo protestirati proti narodnemu šovinizmu,« potem sicer vzkljnil: »Kdo bi jim to mogel zameriti!«, nato pa jih vendarle posvaril, naj pazijo, da ne bi v pretiravanju zapadli »protinarodnemu šovinizmu«. Tako je svoj zanimivi sestavek nekoliko mejasno zaključil z odprtim vprašanjem, ki je v neki drugi obliki potem vrsto lét zaposlovalo primorske komuniste, namreč, kot vprašanje komunistične strategije in taktike v narodnostnem vprašanju. Takrat — spomladi 1920 — pa ni mogel noben komunist misliti, da si bo moral s tem vprašanjem še toliko beliti glavo; vsi so namreč računali z razširitvijo oktobrske revolucije še v vzgonu takratnega revolucionarnega vala, ki je bil še videti neustavljiv. Tako so se slepili vsi, ki niso želeli videti odporne sile ogroženih vladajočih razredov.

V viziji takšne mimogredne rešitve slovenskega narodnostnega vprašanja v mednarodni revoluciji, ki bi zajela tako Jugoslavijo kakor tudi sosedne države, se je obnovila vera v Rusijo; bolj živa, kakor je bila nekdanja v staro Rusijo, pričakovanje, da bo razširjenje ruske revolucije prineslo pomoč razkosanemu in ogroženemu slovenstvu, pripomoglo k združitvi Slovencev, k ohranitvi malega naroda med velikimi.

Toda »narodnostni boljševizem« je bil nujno zgolj prehodni: sam po sebi ni pomenil družbenoidejnega preloma z meščanstvom in njegovim izročilom. Do takšnega preloma je mogla privedi le poglobljena družbenorazredna preorientacija k novi Rusiji, odločitev za oktobrski enako (podobno) družbeno revolucijo tudi doma, ne samo pri sosedih in drugje, pridružitve k delavstvu in delovnemu ljudstvu v njegovem boju zoper staro družbo. Nova družbena smer je morala rasti iz širine ljudskega razrednega gibanja, narodnostnoboljševiške ideje so ji mogle biti samo v pomoč.

Ko tako odkopujem iz pozabe pojav »narodnostnega boljševizma«, se čutim opravičenega in dolžnega opozoriti, da je k tej pozabi prispevalo zlasti narodnjaštvo, ki mu je njegovo zamolčavanje silno olajševalo zaganjanje v orientacijo komunistov na mednarodno revolucijo kot na nekaj, kar nima s slovenstvom in njegovimi koristmi ničesar skupnega. Proti takšnemu neumevanju, ki nikakor še ni izginilo med nami, naj poudarim predvsem mednarodno ali »univerzalistično« naravo protivojne in protiburžoazne oktobrske revolucije, kateri je bilo mogoče slediti samo mednarodnostno (internacionalistično), nikakor pa ne nacionalistično omejeno v zgolj jugoslovanski ali zamišljeni vseslovanski okvir z ostjo proti tujim narodom, katerih narodnostnega ali raznarodovalnega pritiska so se Slovenci imeli otepati prej in slej.

Drugačne revolucionarne perspektive z izhodišča oktobrske revolucije ni moglo biti kakor le mednarodnostna komunistična, v kateri je bila bistvena sestavina bolj proti lastni buržoaziji v soglasju z bojem revolucionarnega gibanja pri sosednih narodih proti njihovim vladajočim razredom. Vsaka komunistična stranka je imela pred seboj nalogo »domače« revolucije in vse te skupaj so v zamisli sestavljale mednarodno ali »svetovno« revolucijo, ki bi —prav tako v zamislih— zagotovila popolno prijateljsko sožitje med imperializma osvobojenimi narodi brez vsakršnega šovinizma. Tako bi na slovenskem področju zamišljena revolucija sestavila po več državah razmetane ude v zedinjeno Slovenijo in hkrati zagotovila malemu slovenskemu narodu narodnostno varnost. Tako se je v revolucionarnem internacionalizmu kot v lupini krila rešitev narodnostnega vprašanja Slovencev. Tu je tičala možnost slovenskega narodnostnega boljševizma, to je prehajanja k boljševizmu z narodnostnih pozicij razkosanega malega naroda.

Okolnost, da je po takrat nepredvidljivem — fašističnem razvoju med obema vojnama prišlo končno do druge svetovne vojne, ker je izostalo razširjenje oktobrske revolucije v srednjo Evropo in dalje na zahod, nikakor ne jemlje vrednosti revolucionarni orientaciji za nazaj kot orientaciji na možnost boljšega razvoja! Ves nasprotni razvoj je samo utrjeval stališče tistih, ki so od vsega začetka napovedali boj imperialističnemu svetu, in sicer ne samo za primer, da zmagajo v prvem revolucionarnem valu. Upadanje tega vala ni moglo prav nič oslabiti revolucionarnega koncepta komunistov, iz njega izhajajoča perspektiva je veljala prav tako za daljši rok: če ne bi prišlo do odločilnih obratov ali —bolje— prevratov pred drugo svetovno vojno, ki bi zaradi njih odpadla, pa so jih z gotovostjo pričakovali ob tej vojni in po njej.

Revolucionarna perspektiva se tudi nikoli ni vezala na določenega pobudnika revolucionarne akcije ali na zmago takšne akcije v določeni deželi. Komunisti so bili le dolžni biti pobudniki, kjerkoli in kadarkoli bi jim objektivni položaj to omogočil, in pa z vsemi silami so morali nasprovti intervencijam lastne buržoazije zoper revolucionarne sosedne; morali so biti nenehoma v bojni poziciji zoper lastne vladajoče razrede ali pa so nehvali biti komunisti privrženec idej oktobrske revolucije in borci za njeno razširjanje.

Položaj v dvajsetih letih moramo spoznavati takšen, kakršen je bil, in ne smejo vanj vnašati drugačnih možnosti in nujnosti, ki jih je prinesel razvoj v tridesetih letih, ko so se zvrščale evropske države glede na vprašanje vojne in miru v dva tabora. Položaj v dvajsetih letih je nespravljivo ločeval privrženec idej oktobrske revolucije od narodnjakov, ki so se oklepali — navzven in navznoter protirevolucionarne — kraljevine Jugoslavije kot narodne vrednote in ki so celo v

nekem krajšem času — terorja »or-ju-ne« v letih 1923—1924 skušali ravnati z rojaki komunisti kot z narodnimi izdajalci. Vendar se njihovo posnemanje metod italijanskega fašizma ni obneslo in domači komunisti niso obveljali v naši javnosti kot sovražniki domovine niti takrat, niti pozneje, ko so pod šestojanuarsko diktaturo policijski organi in sodniki sodišča za zaščito države ravnali z njimi kot s takšnimi. V raznih oblikah se je razodevalo, da so tudi mnogi starejši rodoljubi gledali na revolucionarno in za Sovjetsko Rusijo vneto mladino v glavnem z neko prizanesljivostjo, ker se je tudi v njihovih glavah nekoliko mešala nekdanja predstava o Rusiji kot zaveznici z željo, da bi nekoč nova Rusija, ki je niso razumeli, ustregla pričakovanju, ki ga carska ni izpolnila. Če so kaj odrekli mladim zanesencem, ko so jih videli pripravljene tvegati in prenašati policijsko-sodna preganjanja zaradi dejavnih simpatij za revolucionarstvo v smislu idej oktobrske revolucije, je bila to »pamet«, ne pa rodoljubje!

V poglavje o našem »narodnostnem boljšeizmu« spada tudi zgodba o informativnem romanju v Rusijo leta 1924 enega izmed najbolj intenzivno razmišljajočih predstavnikov takratnega mladega slovenskega pokolenja Ivana Grahorja in o pomembnih posledicah njegovega romanja v narodnostnoboljševiškem smislu v zvezi z revijo Mladina. Grahor je bil pred maturo predsednik liberalne srednješolske organizacije Preporod v Ljubljani,¹² ko pa je odslužil vojaški rok v italijanski vojski, je sklenil, da se pred začetkom javne dejavnosti najprej na lastne oči prepriča, kakšen je novi ruski svet, ki so ga eni blatili na vse pretege, drugi pa se vнемali zanj in črpali iz njega vero v boljši svet in hkrati v pomoč za razkosani slovenski narod. Odpotoval je na Poljsko, kjer se je nekaj časa prebijal po nekih pisarnah in čakal na sovjetsko vizo. Ker pa te ni in ni bilo, je poleti 1924 prekoračil sovjetsko mejo ilegalno in si novo Rusijo najprej ogledoval iz zaporov v Minsku in Moskvi. Po šestih tednih izpuščen¹³ se je preživljal z fizičnim delom, toda nepripravljen za zimo se je moral nerad — vrniti konec 1924 domov. V domovini so njegovi številni prijatelji in znanci — le prav redki, če sploh kateri, z začudenjem, pač vsi z zanimanjem, nekateri pa še z olajšanjem ali z zadoščenjem — ugotavljali, da je Grahov odnesel iz rdeče Rusije nasploh prav ugodne vtise. Da se je kot moskovski romar spreobrnil iz narodnjaškega Savla v boljševiškega Pavla, je razkrival bolj v osebnih stikih z znanci, ki so se nagibali v levo; le nekaj ugodnih vtisov se mu je posrečilo vtihotapiti v liberalni dnevnik Jutro med tam zahtevanim dvoumnim pisanjem.¹⁴

¹² Ko se je Grahor v Moskvi »spreobrnil«, so se znašli v komunističnih vrstah kar štirje zapovrstni predsedniki srednješolskega Preporoda: prvi je bil Stane Melihar, ki se je preusmeril komunistično kot študent na Dunaju v družbi srbohrvaških komunističnih študentov, drugi Ivan Grahor, tretji Andrej Lasič in četrti Stane Krašovec.

¹³ Grahor ni vedel, da so ga izpustili zaradi jamstvene izjave Vladimira Martelanca, takrat študenta na Dunaju in honorarnega uslužbenca dunajskega urada sovjetske tiskovne agencije, ki je izključil sleherno možnost suma, da bi bil Grahor prišel v Sovjetsko zvezo kot sovražen ogleduh. — Svoje spomine na Grahorjevem zaslišanju na ljubljanskem sodišču dne 17. oktobra 1919 (zapisnik je objavil Vasa Dobrosavljevič v Knjigi drugova. Novi Sad 1957, stran 162 ss.).

¹⁴ Prvi in poglobitni »izvirni opis [anonimnega] očitavca za 'Jutro'« pod naslovom Vtisi iz Rusije koncem leta 1924 v rubriki Po slovanskem svetu (št. 1 z dne 1. januarja 1925) je Grahor zaključil takole: »Končno dejstvo pa je le to, da Rusija živi, da se socialistični družbeni red organizira in vzgaja in da je draginja v Rusiji enaka draginji v Srednji Evropi. Tudi uspehi v zunanji politiki so precejšnji in vse to je sad diplomacije, katero vodi Čičerin. On je prepričan, da Rusija prenese še poslednji udarec, katerega ji ravnokar

Grahorjevo poročanje iz Rusije je bilo za vplivi Vladimira Martelanca odločilno za končno preorientacijo Srečka Kosovela v tistem času od narodnjaštva na levo. Kosovelova književniška skupina je jeseni 1925 prevzela revijo Mladino¹⁵ in se je pri tem želela opreti tudi na publicistično sodelovanje marksistov, kakor smo se takrat komunisti v študentskih in kulturniških krogih imenovali, in tudi drugih demokratičnih nasprotnikov hegemonističnega sistema v Jugoslaviji in gnilega stanja v slovenski javnosti. Mladina je postala zanimivo torišče sodelovanja komunistov in demokratičnih levičarjev. V skupno fronto jih je družila zamisel demokratičnega, ljudskega boja proti neenakopravnosti slovenskega naroda v Jugoslaviji, proti fašističnemu zatiranju slovenstva na Primorskem, proti razkosanosti slovenskega ozemlja med več držav, za popolno združitev in svobodo slovenskega naroda. V središču miselnega sveta Mladine sta bila slovenstvo in vera v slovensko ljudstvo; izražati smo hoteli tudi vse samoraslo v njegovem odporu zoper vsiljevano mu tujo in domačo neljudsko oblast. Revija Mladina je bila široko ali — ljudsko »revolucionarna«. Vtisnili smo ji močan pečat sovjetofilstva. Za deseto obletnico oktobrske revolucije je prinesla uvodnik Ludvika Mrzela pod naslovom Nova Rusija¹⁶ in Frana Oniča Nekaj misli o ruski socialni revoluciji v istem duhu.

V naslednjih dveh zvezkih¹⁷ je izšlo moje za isto desetletnico napisano razglabljanje pod naslovom Rusija in mi. V njem sem močno poudaril narodnostne nagibe za našo revolucionarno orientacijo, pozival, naj bi »pogledali na novo Rusijo kot Slovenci, ki... smo se za naše nadaljnje boje za narodnostno in socialno osvobodjenje učili iz bankrota vseh imperialističnih koncepcij«, in naj bi »utrli pot orientaciji na revolucionarno protiimperialistično Rusijo«, da ta orientacija ne bi ostala omejena samo na delavstvo in revno kmečko ljudstvo.¹⁸ Ta preorien-

pripravljajo. Zato v vsakdanjem življenju sodobne Rusije velja deviza, da se mora do prihodnje vojne razvijati šport in kemija.« Na ta Grahorjev sestavek je opozarjala jeseni 1929 ljubljanska policija beograjsko sodišče za zaščito države (V. Dobrosavljević n. n. m., stran 260), ne pa tudi na njegova manj izrazita nadaljnja poročila v Jutru o proslavi sedemletnice oktobrske revolucije v Moskvi, o gledališču, glasbi in poeziji v Moskvi in o rdeči vojski (št. 9, 15 in 21 z dne 11., 18. in 25. januarja 1925). Zanimarila je tudi Grahorjevo bolj propagandno predavanje Vzgoja po ruski revoluciji ljubljanskim študentom, ki ga je objavila tedaj komunistično usmerjena Svoboda (št. 1 in 2 iz leta 1926) s temle narodnostnoboljševiškim koncem (str. 23—24): »Z ozirom na slovenski narod si oglejmo vzgojo narodov. Imperialistični svet je ne dovoljuje, ker ne koristi kapitalizmu. Socializem je internacionalen, po konstituciji ZSSR vidimo, da je kulturno-kozmpolitski, ker omogoča svobodno sožitje vseh narodov. Če zmaga, bo torej dokazana resnica, ki so jo izrekli največji učenjaki novega veka: enakovrednost vseh narodov. Mali slovenski narod ne more mimo dogodkov, ki odločajo tudi njegovo usodo. Osvoboditev ruskih narodov mu daje novo upanje in ga krepi v boju z imperializmom, grozečim s severozahoda. Mi smo poznali do danes samo Lenina boljševika, a spoznali in priznali ga bomo kot vzgojitelja narodov.« (Mimogrede bi rad opozoril, da številke iste Svobode, ki so izšle za št. 4—5 iz leta 1926 — najmanj ena je izšla v letu 1927 — ni v nobeni ljubljanski knjižnici; kdor jo ima, naj bi jo prodal ali daroval Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani.)

¹⁵ Prim. moj sestavek O našem delu v krogu [revije] Mladine. Naši razgledi št. 3 z dne 6. februarja 1960, str. 64—65.

¹⁶ Mladina 1927—1928, str. 25—27. Mrzel je tudi pisal o »samoodločbi narodov v revolucionarni Rusiji« in o Leninovi misli, da »hočejo svobodni delavci in kmetje Rusije brez kake zahrbtnje misli pomagati vsakemu narodu, da se osvobodi in da zavzame svoje mesto pod soncem«.

¹⁷ Revija se je iz nekih vnanjih razlogov medtem preimenovala v Svobodno Mladino.

¹⁸ Svobodna mladina 1928, str. 24—25.

tacija k Rusiji »ne le glede socialnega, temveč tudi glede našega nacionalnega osvobodjenja« je potrebna vsemu narodu, ker »so imperialistične koncepcije slovenske buržoazije bankrotirale« in »je njen imperialistični eklekticizem nesposoben, da pomakne tudi le za malo naš nacionalni problem naprej« in »dejansko tudi nikogar ne zadovoljuje več«. ¹⁹

Kar sem tako izrazil leta 1927, ni bilo nič novega, kar bi se mi bilo šele takrat odkrilo. Le nepoznavalcem komunističnih političnih razpravljanj — in takšnih je bilo dovolj — se je moglo zdeti moje pisanje idejno novo. Ko sem v naslednjem zvezku Svobodne mladine objavil svoj zagovor pravice samoodločbe za slovenski narod pred sodiščem, sem pripomnil, da so to pravico »v našem političnem življenju zastopali predvsem neodvisna delavska stranka Jugoslavije in po njenem razpustu dekalisti [obe imeni sta kriptonima za KPJ] ter Komunistična stranka Italije« in pri tem opozoril na dva članka v reviji Zapiski delavsko-kmetijske matice iz leta 1925 o narodnostnem vprašanju v Slovenskem primorju. ²⁰

3. Nekaj o nasprotovanjih vplivom oktobrske revolucije

Za opozorilom na »narodnostni boljševizem« je treba opozoriti še na neko novost, ki je prišla v zvezi z vdorom idej oktobrske revolucije k nam, namreč na pripravljenost njenih privrženecv tudi na žrtvovanje, na pripravljenost — ki ni imela skoraj nobenega izročila med Slovenci — da sprejmejo nase eksistenčno negotovost in policijskosodno preganjanje. Ko jih je prepoved komunističnih organizacij v Jugoslaviji z obznano konec 1920, poostrena s strogimi kazenskimi sankcijami zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi sredi leta 1921, prisilila k ilegalni dejavnosti, so se morali začeti ravnati tudi še po zgledu ruskih revolucionarjev iz časa carske Rusije, ki so z životarjenjem in tudi umiranjem v zaporih in pregnanstvih potrjevali vrednost svojih idej. Naj vpletem tu anekdoto iz obsežne obravnave v začetku leta 1920 v ljubljanski organizaciji socialnodemokratske stranke, ki se je prav takrat razcepila, torej iz časa pred obznano in zakonom o zaščiti države, ko ljudje na preganjanja sploh še niso mislili. Delavski člani so želeli dobiti najbolj sprejemljiv odgovor na vprašanje, zakaj je zmagala proletarska revolucija v Rusiji; dobili so toliko odgovorov, kolikor je bilo razpravljalcev, in v vsakem je bil bržčas delček resnice. Eden izmed najneutrudnejših propagatorjev idej oktobrske revolucije na Slovenskem — Jaka Žorga — je skušal

¹⁹ Prav tam, stran 67.

²⁰ Prav tam, stran 105. Eden teh dveh člankov je bil D. Anina, to je Dragotina Gustinčiča K taktiki o narodnostnem vprašanju v Primorskem (Zapiski Delavsko-kmetijske matice št. 1, str. 27—32), drugi pa Vladimira Martelanca razpravljanje K vprašanju italijanske imperialistične politike na Jadranu in Balkanu ter k vprašanju Julijske krajine (št. 2, str. 49—54 in št. 3, str. 118—128 oziroma Zbornik Delavsko-kmetijske matice 1925, str. 26—36). — To revijo so skupaj zasnovali in pisali slovenski komunisti z obeh strani jugoslovansko-italijanske meje, ki so tudi že prej in pozneje imeli druga skupna glasila in so skupaj reševali in reševali skupne slovenske politične probleme. Še nenapisana zgodovina njihove dejavnosti v dvajsetih letih bi razodela, kako so se čutili duhovno eno, in bi odvrnila mlajše proučevalce od krivega strogo ločenega prikazovanja slovenskega komunističnega gibanja v okviru KP Italije in KP Jugoslavije. Iz praktične enotnosti slovenskih komunistov v obeh strankah je izhajala večkratna ali stalna pobuda k njenemu skupnemu stališču v slovenskem vprašanju, pobuda, ki se je pokazala v sklepu V. kongresa kominterne leta 1924 in deset let pozneje v razširjeni obliki skupne deklaracije treh komunističnih strank za našo samoodločbo in zedinjenje.

odbrani tezo, češ da je bila poglobitni razlog za revolucionarno zmago v Rusiji — »tridesetletna ilegalna organizacija«, to je v treh desetletjih neutrudno grajena ilegalna organizacija, za katere zmago je napočil čas po tridesetih letih. Ta teza se je zdela pač vsem poslušalcem — sredi takratne vsesplošne revolucionarne situacije — docela teoretska, ker si nihče ni niti hotel niti mogel misliti, da bi na zmago revolucije pri nas moral čakati še pet ali celo deset let. Toda v Žorgovi tezi je bilo anticipiranih dvajset let ilegalne organizacije in okroglo petletje oboženega boja do zmage revolucije pri nas!

Za jugoslovanskimi so prišli tudi komunisti v Italiji najprej pod posebne oblike fašistovskega terorja, nekaj pozneje pa tudi v fašistične ječe in pregnanstva, kjer so se srečali v tridesetih letih tudi z narodnimi revolucionarji, s katerimi sicer niso mogli imeti skupne poti, na katerih aktivizacijo pa so s svojim obstojem in dejavnostjo odločilno vplivali.

Nekaj tednov po očitani ljubljanski obravnavi o poglobitnih razlogih za zmago oktobrske revolucije je prišlo do zanimive polemike proti komunizmu in zanj v našem tisku. Sprožil jo je — v času, ko se je meščanska oblast pripravljala, da s krvavim nasiljem ukroti delavsko boljševiško »drhal« — dr. Ivan Tavčar kot vodja liberalnega meščanstva v uvodniku Komunizem in naša mladina.²¹ Sprva ni hotel verjeti — je zapisal — »vestem, da je naša omladina posebno na dunajski univerzi²² — in tudi na drugih visokih šolah začela srkati vase nezrele in nejasne komunistične nazore«, zdaj pa je na lastna ušesa čul ljubljansko študentko, ki »je z veliko [samo] zavestjo dejala nekako tako-le: ‚Mi‘ akademična mladina, ljubimo Francijo, ker se je v nji izcimilo seme, ki poganja sedaj na Ruskem tako krasne sadove«. Tisto v Franciji vzkliklo »seme« socializma je bilo meščanu dr. Tavčarju že vse življenje napoti, k navedeni pohvali socialistične revolucije v Rusiji pa je takoj »krvavo« pripomnil, da »so krasni sadovi ruskega boljševizma izrasli iz zemlje, prepojene s krvjo mož, žensk in otrok, ki so bili zverinsko umorjeni in zaklani!« Meščanski listi so se bili takrat že navadili slikati vso boljševiško oblast iz dneva v dan kot zgolj — ropanje in morjenje! S takšnim pogledom na socializem je Tavčar svaril »našo akademično mladež« pred »naziranjem, ki morejo pokončati njo in zanjo vred tudi našo slovensko zemljo«. »Če bi ta omladina gorela za komunistične ideale« — se je dalje vmišljal vanjo — »potem bi komaj pričakovala dneva, ko bodo razbite in zapaljene kočice, kjer danes še stanujejo očetje in matere te omladine, in plašila se tudi ne bo pred zadnjo konsekvenco: da bodo pri tem pobiti in pomorjeni tisti, ki so jo rodili!« S takšno grozljivostjo je skušal vplivati na bralce in bralke, tiste pa, ki so bili iz »posedujočega razreda«, v katerem »se je naša akademična mladina po ogromni večini rodila«, je skušal mobilizirati takole: »Ali s komunizmom se na Slovenskem ne bo prišlo daleč! Prvič je dosti premalo teh komunistov, in drugič se bo posedujoči razred že vendar enkrat zbudil iz svojega spanja ter bo napravil protioorganizacijo...« Nato je označil »slovenske boljševike« kot »najkrutejše sovražnike naše države, ki se z ruskimi sredstvi ne bo dala zgraditi«; z njimi — tako jih je obsodil — »bi zavladalo brezdomovinstvo« in bi postal »rabelj s svojo sekiro glavni reprezentant slovenstva!« Tako jim je očital prav tisto, kar je zanje pripravljala meščanska

²¹ Slovenski narod št. 69 z dne 25. marca 1920.

²² Na Dunaju je v začetnih mesecih 1920 Lovro Klemenčič vodil jugoslovansko Društvo študentov socialistov, ki je docela prevladovalo in so se mu prilagajali tudi z njim ne strinjajoči se slovenski narodnjaški študentje.

oblast in kar je začela izvajati natanko 30 dni po objavi te »krvave« poslanice, ko je dala 24. aprila 1920 s svinčenkami obsuti neoboroženo demonstracijo ljubljanskega delavstva na Zaloški cesti.

Tavčarju je odgovorilo kratek čas pred tem ustanovljeno ljubljansko Društvo študentov komunistov v lahkotnem tonu²³ malo skladnem z razredno zaostritvijo, ki se je razodevala v Tavčarjevem napadu. Pohvalilo se je, da se je s 50 člani uvrstilo med naraščajoče komunistične organizacije na visokih šolah in da se posveča izobraževanju delavske mladine in preučevanju marksizma.²⁴ Tavčarjevo očitanje »morij, ropov in požigov« ruskim boljševikom je zavračala s podatki iz takrat v hrvaškem prevodu izšle knjžice nekega Antonellija Boljševička Rusija in iz Gorkega Apela kulturnemu svetu proti intervenciji in proti blokadi Sovjetske Rusije; zlasti pa se je lahko sklicevalo na »sodruge, ki so pred kratkim prišli in še vedno prihajajo iz Rusije«. Dejansko so pripovedi očitidcev potrjevale, kar so o Rusiji uveljavljali komunistični študentje, in postavljale na laž Tavčarjeve grozljive obtožbe boljševikov, ki kajpak niso niti »razbijali in palili koč« niti v njih vsevprek »pobijali in morili« staršev ruskih študentov. Proti Tavčarjevemu pozivu, da bi morali slovenski študentje »dati poslednjo kapljo svoje krvi, da se obdrži današnji družbeni sistem«, je društvo komunističnih študentov opozorilo na bogatenje peščice ob siromašenju množic in napadlo »iste hlapce kapitalizma«, ki so prej v Avstro-Ogrski zapirali pripadnike jugoslovanske revolucionarne mladine, zdaj v Jugoslaviji pa »zapirajo... jugoslovanske prostovoljce«.²⁵ Končno so pisci odgovora, ki so pozabili uveljaviti od Tavčarja umljivo prezrti narodnostnoboljševiški argument, spomnili visokega nasprotnika, kako je nekdanj označeval ideale jugoslovanske revolucionarne mladine kot »fantom« prav tako, kakor sedaj predstavlja komunizem, in so mu pomirjevalno — v nasprotju s Tavčarjevo priostrenostjo — napovedali, »da bomo morali čitati v bodoči človeški družbi izjavo lojalnosti, pisano z Vašim peresom kakšnemu jugoslovanskemu Leninu«, to je voditelju v bližnji prihodnosti pričakovane revolucije v Jugoslaviji kot členu v verigi med seboj povezanih revolucij.

Naj tu preskočim dve desetletji — od leta 1920, ko se je v srednji Evropi zdela mednarodna revolucija tistim, ki so jo želeli, neodvrnljiva, pa do leta 1940, ko je bilo nekdanj močno revolucionarno delavsko gibanje po velikem delu Evrope zatrto od železne pete fašizma in ko se je že začela revanšistična vojna nacistične Nemčije — in hkrati naj prestopim od dr. Ivana Tavčarja k drugemu predstavniku istega narodnjaškega liberalnega meščanstva Ivanu Hribarju — ne zato, da bi zabil razlike med dvema tako vsaksebi oddaljenima položajema in med tema dvema neenakima osebnostima, ampak zato, da bi osvetlil usodo slovenskega narodnjaštva. Lahko si zamislimo tudi Hribarja, da bi bil leta 1920 pisal v enakem duhu kakor Tavčar stilistično seveda slabše protiboljševiške spise, toda leta 1940 ga najdemo na čelu odbora Društva prijateljev Sovjetske zveze, ki so ga ustanavljali slovenski komunisti, in prostodušnega zagovornika naše zunanjepolitične naslonitve na tedaj še izven vojne stoječo Sovjetsko Rusijo, v kateri je spet kakor nekdanj uzrl drago mu slovansko Rusijo! Napoved komunističnih študentov Tavčarju iz leta 1920 bi se bila nedvomno uresničila pri Hribarju, če si ne bi bil v

²³ Ujedinjenje št. 4 z dne 31. marca 1920.

²⁴ Ta samohvala je bila preuranjena, ostalo je namreč bolj pri dobrih naklepih.

²⁵ Šlo je za takšne bivše prostovoljce, ki so se vrnili v domovino kot boljševiki kakor npr. Lovro Klemenčič, Vladimir Čopić idr.

obupu po aprilski katastrofi kraljevine Jugoslavije sam končal življenje; ni si mogoče zamisliti, da bi v letih 1941—1945 ne bil na strani NOB in sovjetske domovinske vojne ali da bi bil tudi le nevtralen do tistih, ki so iz sovraštva do Sovjetske zveze in do osvobodilnega boja lastnega ljudstva pod vodstvom komunistov podpirali fašistične in nacistične okupatorje.^{25a}

V ta okvir bi bil omejil svoj pregled odnosa Slovencev do oktobrske revolucije in zaključil bi bil z Ivanom Hribarjem, če mi ne bi bila neka letos izšla knjiga pripisala neka stališča v času ob začetku druge svetovne vojne, ki so mi bila docela tuja. Tako pa moram še popraviti kriv prikaz Edvarda Kocbeka v Listini²⁶ nekih točk iz kontroverze v slovenski levici po sklenitvi nemško-sovjetskega nenapadalnega pakta z dne 23. avgusta 1939.

Jeseni 1943 — beremo v njegovi knjigi — se je Kocbek spomnil politične korespondence, v kateri sva »zadnja leta pred vojno« — kar je pa čudno raztegnjeno iz enega samega četrtletja v jeseni 1939 — z Lojzetom Udetom obravnavala neka nesoglasja v najinih pogledih na takratni mednarodni položaj in ki jo je tudi Kocbek z drugimi krščanskimi socialisti »močno zasledoval«. Žal si Kocbek pred objavo svoje spominske obnove tistih raznoglasi ni šel ogledat po naključju ohranjenih kopij vseh takratnih štirih mojih pisem Udetu in treh njegovih meni; če bi bil to storil, mi ga ne bi bilo treba tu popravljati.

^{25a} V okrajšanem besedilu, kakor sem ga prebral na posvetovanju, se je konec od tu dalje glasil takole:

Tako uspešno ustanavljanje Društva prijateljev Sovjetske zveze junija-julija 1940, ki ga je protinarodni režim sicer prepovedal, ni pa mogel nevšečnega mu političnega dejanja preprečiti in onemogočiti, v prepovedanem društvu začeto zbiranje političnih zaveznikov, ki so leto dni pozneje sestavljali od komunistov vodeno OF, že samo po sebi zavrača neko pripovedko, ki se je prav v zadnjem času začela širiti in ki smo jo imeli priliko brati pred nekaj dnevi tudi v Delu (št. 294 z dne 28. oktobra 1967) — v feljtonu o III. konferenci KPS na Vinjah — namreč pripovedko o tem, kako da naj bi bilo neumevanje sovjetsko-nemške nenapadalne pogodbe iz avgusta 1939 in njej sledečega »ozemeljskega širjenja« Sovjetske zveze povzročilo »precej nejasnosti« ali zmedo med slovenskimi komunisti in kako naj bi bilo »povzročilo mnoge pomisleke med partijskimi zavezniki« ali — z drugimi besedami — razpršilo ljudskofrontovske zaveznike KPS.

Vprašamo se lahko: Je mar pisec zamenjal Slovenijo s Francijo, ko je to zapisal? Vsega tega pri nas ni bilo in doslej o tem tudi ni bilo mogoče nikjer ne čuti ne brati. Domnevno je k taki pripovedki napotila pisca Kocbekova konstrukcija v Listini, ki sem jo razčlenil v razmnoženem referatu in ki se je verjetno tudi rodila iz prenosa francoskih razmer v jeseni 1939 na Slovensko. Glede na odmerjeni mi čas za ustni referat se omejujem le na ugotovitev, da je bilo tistega nekaj spornega odmeva na sovjetsko-nemški pakt le na obrobju slovenske levice; tja sodi korespondenčna polemika jeseni 1939 med tovarišem Lojzetom Udetom in menoj, kakor tudi najina poznejša javna polemika med tednikom Slovenija in Sodobnostjo in prav tako sodijo tja neki predvsem pesimistični komentarji Edvarda Kocbeka v Dejanju. Vsa ta raznoglasi so komaj kaj zavrli proces zlivanja slovenske levice v en slovenski narodnoobrambni tok, ki si ga brez moralnopolitične naslonitve na Sovjetsko zvezo ne moremo zamisliti.

²⁶ E. Kocbek, Listina, str. 295—296. — S tem polemičnim ekskurzom zoper dve strani v knjigi ne izražam celotne sodbe niti o njej, ki sem jo z velikim zanimanjem prebral, niti o tujem mi piščevem družbenopolitičnem konceptu. Opraviti hočem samo kot zgodovinar z njegovim zanikanjem zgodovinskega dejstva o nepretrganem živem toku od prvih simpatij iz globin slovenskega ljudstva za oktobrsko revolucijo prek dveh desetletij policijskosodnih preganjanj tistih, ki so bili revolucionarno dejavni za gesla te revolucije tako v kraljevini Jugoslaviji kakor v fašistični Italiji, do vsenarnodnega protifašističnega osvobodilnega boja, ki ga je v tolikšni meri navdihovala moralnopolitična zveza s Sovjetsko zvezo in ki se ga je pisec Listine udeležil na tako odličnem mestu.

Najprej me ne bi bil presodil, češ da sem »bil po sovjetsko-nacističnem paktu prepričan, da se bo kapitalistični sistem zrušil sam od sebe«. Niti sledu kakšnega »avtomatizma« v družbenem razvoju ne bi bil odkril pri meni in zavedel bi se, da je bilo takšno pojmovanje docela nasprotno naziranju, za katerega sem se izpostavljaj takrat že okrog dve desetletji in ki mu je ustrezala le neodnehljiva dejavnost v pripravah za zrušenje kapitalističnega sistema. Videl bi, da se nisem prevesil k nobenemu »avtomatizmu«, ko sem jeseni 1939²⁷ ocenil novi položaj tako, da »je imperializem napravil velik korak k svojemu propadu« — k tej oceni sta me pripravila dva nova momenta: vojni zaplet Nemčije z zahodom in naglo narasla moč Sovjetske zveze na vzhodu — in ko sem preprosto zvest idejam oktobrske revolucije lahko nadalje prispeval k zbiranju demokratičnih ljudskih sil za nespremenjene osvobodilne cilje. Sovjetski zvezi sem prisojal bolj odločilno vlogo v nadaljnji svetovni politiki, kakor jo je imela dotlej. Izmaknila se je nevarnosti, da bi se osamljena spopadla z Nemčijo, in ostala je začasno izven vojne, z njo vred pa je ostala izven vojne tudi še jugovzhodna Evropa z Jugoslavijo, kar je tudi za nas pomenilo pridobitev na času. Nadaljnji razplet vojne je bil še negotov. Najbolj zaželena mi je bila kajpak perspektiva, da bi z Nemčijo opravil že zahod sam. Prav tam sem omenil kot »zelo mogoče«, da bi »se vojna zahoda proti nacional-socialistični Nemčiji v primeru mogoče stiske te Nemčije nujno podaljšala v vojno zahoda proti nacional-boljševiški Nemčiji, ki bi dala svobodo potlačeniim Čehom, Poljakom, koroškim Slovincem, Lužiškimi Srbom in se zvezala s Sovjetsko zvezo«. Tako sem si zamislil na temelju poraza nacistične Nemčije v vojni z zahodom kot mogoč vznik podobne Nemčije, kakršna se je po porazu Nemčije v vojni z antihitlerjevsko koalicijo vzhoda in zahoda pojavila samo v delu Nemčije, v današnji Nemški demokratični republiki. To mojo možnostno kombinacijo pa je Kocbek tako močno obsekal, da je ni več mogoče prepoznati kot takšno, kar v — »prepričanje, da bo nacional-boljševiška Nemčija [tu ni videti, od kod naj bi se ta vzela!] osvobodila Čeha in Poljake in koroške Slovence«! Tudi to pripisano mi »prepričanje« bi bil Kocbek odvrigel, če bi bil šel brat moja pisma Udetu, in prav tako ne bi bil položil v Udetov odgovor na moje razpravljanje zanikanja, da za sovjetsko-nemškimi paktom »ni nikakršnega mesijanstva, temveč zgolj račun i in koristi obeh režimov, in da je za Slovence prav zdaj nadvse važna treznost«. Tu se niti najmanj ne oddaljujem v kakšno primerjanje Udetovega stališča s Kocbekovimi povzetki, marveč le zavračam Kocbekovo krivo prikazovanje mojih stališč skozi Udetov odgovor: Ker namreč nisem niti črhnil o nobenem »mesijanstvu«, ga Udetu ni bilo treba zanikavati in prav nič se tudi nisva razhajala v presoji, da je pakt izšel iz računov o koristih obeh sil, ki sta ga sklenili, pa tudi o »treznosti« v najinih presojah ni bilo med nama nobene besede. Tako se je Kocbek vse bolj oddaljeval od kontroverze med menoj in Udetom, o kateri, žal, ni pisal, zato, da bi jo prikazal takšno, kakršna je bila, marveč zato, da bi si pripravil tarčo za potreben mu napad. V takšen svoj objekt me pa ne bi bil smel spreminjati, dekle sem še kakšne presoje sposoben!

Na čelu vse svoje argumentacije sem uveljavljal vodila, da »je naloga politike ustvarjati in izrabljati ugodne položaje«, da »politika pomeni slabiti sovražnika, razdruževati sovražne sile, usmerjati udarec po najhujši nevarnosti, izbirati pravi trenutek za prava dejanja«, in v vsem tem mi je Ude pritegnil: »Vse to je res« —

²⁷ V pismu L. Udetu z dne 26. septembra 1939.

je zapisal²⁸ in še potrdil: »Politika mora biti taka, ako hoče dosežati uspehe.« Ni hotel »grajati politike Sovjetske Rusije, kolikor se drži teh principov uspešne politike«, toda zaradi poteptanih Poljakov in od znova zmagovalne Nemčije bolj ogroženih drugih malih narodov ni prav nič cenil koristnega prediha, ki ga je na račun spletkarskega zahoda izbila iz njegovega nasprotja z Nemčijo zase Sovjetska zveza. Po mojem takratnem in sedanjem mnenju Sovjetska zveza ni mogla in ni smela ravnati drugače, kakor v nekem smislu podobno ni mogla in ni smela odklanjati sklenitve in podpisa za Nemčijo tako ugodnega miru v Brest Litovsku leta 1918, če ni hotela samo sebe ogrožati in se siliti v samomor!

Mimo prav lahko ulovljivega bistva najine kontroverze je šel Kocbek tudi v nadaljevanju, iz katerega hočem obravnati še nekaj mest. Najprej je še politično-zgodovinsko krivo spremenil razhod med ljudskofrontovcem Udetom in komunisti v razhod med dvema »deloma« komunistov, in je »delu« komunistov, h kateremu me je prištel, krivo postavil nasproti neko »večino naprednih mladinov« okoli sebe! Niti tistih dveh »delov« niti takšne »večine« ni bilo. Med slovenskimi komunisti — če jemljem tiste, ki so takrat držali skupaj, to je brez nekaterih posameznikov, ki so že bili zaradi drugih vprašanj v odkritem sporu s KPS — ni bilo nobenega razhajanja, da, niti najmanjšega omahovanja zaradi pakta ni bilo opaziti, niti niso komunisti izgubili dotedanjih ljudskofrontovskih zaveznikov — z izjemo Udet — čeprav so nekateri med njimi nekoliko omahovali.²⁹ Izkonstruirani »večini naprednih mladinov« — ki je v resnici bila le manjšinska skupina »dejanjevcev«, s katero se krščanski socialisti okrog Delavske pravice niso strinjali — in prikonstruiranem »delu komunistov« — dejansko morda nekaj posameznikom, ki so se že v drugih vprašanjih huje razšli s KPS — je Kocbek pripisal, da »sta se začela nagibati v samostojen slovenski realizem« zaradi dvojnega razočaranja tako nad zahodom ob Münchnu, kakor nad vzhodom ob paktu. O teh »samostojnih slovenskih realistik« nato pove, da so sicer »razumeli reagiranje Sovjetske zveze kot države«, da pa »taktike sovjetskega režima niso več istili s koristmi revolucije«.

Na kakšno »revolucijo« je tu mislil Kocbek, tudi sam ne bi mogel pojasniti. Revolucijo so imeli dotlej na dnevnem redu *edini* komunisti, in sicer v smislu razširjenja oktobrske revolucije z osvobodilnim programom za lastni narod! Njim — ne pa tudi nekomunistoma Kocbeku in Udetu — je umljivo bila poglavitna zaskrbljenost, da se ne bi — kakor sem prav tam zapisal — »vse sile imperialističnega sveta združile za napad na Sovjetsko zvezo, za uničevalno vojno združene reakcije proti sili napredka in miru«, za vojno, ki bi utegnila imeti za posledico tudi vsesplošno poteptanje osvobodilnih gibanj. Z vseh vidikov uspešni »taktiki sovjetskega režima«, da se ogne tej nevarnosti, ni bilo mogoče očitati, da bi bila v katerem si bodi pogledu kaj prizadela »koristi revolucije«. Prav tako ni bilo in ni moglo biti v takratni Udetovi polemiki proti stališču, ki sem ga zastopal, prav

²⁸ V pismu L. Udetu z dne 8. oktobra 1939.

²⁹ Ponovno sva o tem razpravljala s Ferdinom Kozakom tudi še potem, ko se je moja korenspondenčna polemika z Udetom pretrgala, ne pa več po času, ko je sredi 1940 postala javna (L. Ude je pisal v Slovenijo, jaz pa pod psevdonimom Andrej Beličan v Sodobnost). — Spominjam se, da me je avtor Zapiskov o položaju v prvem Političnem obzorniku leta 1940 v Sodobnosti (str. 61—65) pooblastil, da se zanj sporazumem z urednikom glede črtanja nekih »spornih« mest; še tisto leto sem čul (ne od avtorja) očitek, da sem privolil v takšna črtanja, ki so spreminjala smer celotnega sestavka, vendar očitanje ni bilo utemeljeno, ker so bilo črtanja le malenkostna.

nobenega razpravljanja o nevarnosti, da bi Sovjetska zveza kogar koli »izigrala zaradi revolucionarnega cilja«, saj ni bilo zanj še nobenega razloga. Ko Kocbek nato govori o »spoznanju, da revolucija ne sme nikdar in nikjer biti odvisna od režimsko interesne politike neke države, čeprav je socialistična in še tako zaslužna za napredek«, in o razhajanju »moralnega nagona« in »ideološkega navodila«, se je zaskočil v same anahronizme, v prenašanje iz poznejših situacij nazaj vprašanj, ki jih prej ni bilo: takšnih razmišljanj in razpravljanj namreč v letu 1939 in tudi še v nekaj nadaljnjih letih, dokler je obstajala ena sama socialistična država, ki je bila ogrožena, pa je vendarle bila — hvalabogu — velesila, ni bilo nikjer na Slovenskem.

Težko se mi je vzdržati hujše oznake spričo tistega, kar se je Kocbeku »posrečilo« na koncu pridelati na temelju krive spominske obnove moje polemike z Udetom. Za svoj namen je moral storiti predvsem nekaj, čemur se je doslej ognil še sleherni resni kritik sovjetsko-nemškega nenapadalnega pakta, namreč potisnil je Sovjetsko zvezo v času veljavnosti tega pakta kar v vlogo nekakšnega priveska nacistične Nemčije; v resnici je v takšni vlogi ni uzrl nikdar niti sam niti Ude, ki je spadal med resne kritike sovjetske politike. Ko je tako postavil Sovjetsko zvezo tja, kjer nikdar ni bila, pa je mislil, da lahko komunistično vztrajanje pri orientaciji nanjo in nasprotovanje preorientaciji na zahod predstavi kot — težko je verjeti svojim očem! — »podpiranje hitlerizma«!

Če bi bilo tako, kakor je stvari tu na glavo prestavil Kocbek, potem bi menda — po mojem in pač tudi po njegovem mnenju — komunisti v letu 1940 ne pridobili nikogar za svoje Društvo prijateljev Sovjetske zveze, ne Hribarja, ne drugih sopodpisnikov prijave tega društva, ne krščanskih socialistov, ne demokratičnih sokolov, in to društvo ne bi bilo neposredni predhodnik že v aprilu 1941 ustanovljene protiimperialistične fronte ali Osvobodilne fronte.

Slabo si je pridelal Kocbek za nazaj svoje pravo »slovensko vrednotenje« v jeseni 1939 in v letu 1940, ko je tako hitro-prstniško komuniste kot »del komunistov« izključil od nekega spoznanja, ki je bilo takrat skupno vsem količkaj politično mislečim Slovincem,³⁰ da jim preti najhujša nevarnost od hitlerizma bodisi samega, ali pa zvezanega z laškim fašizmom. O tem ni bilo prav nobenega spora niti v slovenski levici niti izven nje! Sporno je postalo po paktu — v najinem dopisovanju z Udetom — le, zakaj naj bi ali zakaj naj ne bi odnehali od orientacije na Sovjetsko zvezo, ali lahko v njej še gledamo oporo za naš osvobodilni boj ali ne več!

Političnozgodovinsko naravnost absurdna Kocbekova konstrukcija nam stopa nasproti še v stavku: »Teza, da je podpiranje hitlerizma pravilnejše od podpiranja Anglije in Francije, se je razodela kot plod abstraktne logike [le čigave?!], ne pa kot plod izkušenskega mišljenja, kajti v politiki ne izbiramo med dobrim in zlim, temveč med večjim in manjšim zlom.« Kakor ne bi mogel Kocbek niti z lučjo ob belem dnevu odkriti takšnih slepcev, ki bi skušali zanikati ali zmanjševati nevarnost hitlerizma za Slovence, tako ne bi mogel pokazati tudi na nobene sledove takšne »abstraktne logike«, ki bi bila koga tako oslepila. Kocbekova konstrukcija pa se vendarle v eni točki prislanja na mojo kontroverzo z Udetom,

³⁰ Tu izključujem ljudi, ki so bili brez minimalne politične kulture in brez političnega instinkta, ko so iz socialnega nezadovoljstva gledali na temelju popolne zaposlenosti v Nemčiji in zaposlovanju tudi naše odvečne delovne sile tam — v hitlerizmu neko socialno odrešenje!

namreč v zadnji, tam, kjer sem odklanjal njegovo preusmerjanje k zahodu kot manjšemu zlu v primeri z večjim zlom nacizma. Za razliko od njega mi je veljala družbena in narodna osvoboditev v smislu oktobrske revolucije za dobro proti zlu, izpovedoval sem vero v dobri svet, ki sem ga vezal z idealizirano socialistično Rusijo, vero, ki mi je takrat še ni načelo marsikaj neumljivega v zvezi s Stalinovim despotizmom, vero, brez katere si nekoliko težko zamislimo naš narodnoosvobodilni boj in ki je bistveno prispevala k narodnozgodovinsko tvorni vlogi slovenskih komunistov na čelu tega boja.

Ta njihova vloga je izrasla iz ideje, ki jo imenuje Kocbek »abstraktni revolucionarni univerzalizem« v svoji krivo začetni pohvali »slovenskim komunistom«, češ da »so se [šele?] ob nemškem napadu na Sovjetsko zvezo otresli abstraktnega revolucionarnega univerzalizma in na hvalo prècej spravili v sklad napredne družbene interese z interesi ogroženega naroda«, in da so šele takrat »začeli« misliti na širši okvir svojega boja, namreč na »narodni«, ne zgolj »proletarski kolektiv«.

Zgodovinska resnica je, da so komunisti že od vsega začetka »spravljali v sklad napredne... interese z interesi ogroženega naroda«, že od prvega sprejemanja ideje oktobrske revolucije kot smernice za svojo dejavnost, in da jih je v njihovem »abstraktnem revolucionarnem univerzalizmu«, ki je bil po njihovi misli najboljši okvir za vsestransko osvoboditev njihovega naroda, vedno znova utrjevalo tudi »izkušensko mišljenje«, čeprav so imeli tudi »abstraktno logiko« zase. Od njihove smeri jih ni prav nič odvrnil sovjetsko-nemški pakt leta 1939 in jih ni mogla odvrniti takratna Udetova nasprotna argumentacija, kakorkoli so sicer pozitivno ocenjevali njegove nagibe.

V nasprotju s Kocbekovim neumevanjem komunistične ideje, češ da je do 22. junija 1941 predstavljala nekakšno oviro za boj »majhnega in ogroženega naroda«, ker da ga je obvezovala k nekemu »čakanju na strategijo in taktiko svetovne revolucije« in k nekakšnemu opičjemu posnemanju oktobrske revolucije, je zgodovinsko dejstvo, da je bila ta ideja največja pobuda za razvijanje slovenskega ljudskega boja za družbeno in narodno osvoboditev ustrezno posebnim slovenskim okoliščinam.